

33. Михальчук А.Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий [Текст] / А.Е. Михальчук; под ред. В.В. Степанова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – 126 с.
34. Журавель В.А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В.А. Журавель // Вісник Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208.

УДК 343.985

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА

Єфімов М.М., викладач

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів криміналістичної характеристики хуліганства. Розглядається особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики хуліганства, а також її зв'язок з іншими елементами.

Ключові слова: хуліганство, громадський порядок, криміналістична характеристика, особа злочинця, осудність.

Ефимов Н.Н. ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛИГАНСТВА / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов криминалистической характеристики хулиганства. Рассматривается, а также ее связь с другими элементами.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, криминалистическая характеристика, личность преступника, вменяемость.

Yefimov N.N. PERSONALITY OF CRIMINAL AS ELEMENT OF CRIMINALISTICS DESCRIPTION OF HOOLIGANISM / Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Ukraine

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the criminalistic characteristic of the hooliganism. The personality of the criminal is examined, and its relation with other elements is examined too.

Hooliganism belongs to the number of the most widespread crimes and unlike other criminal trespasses on public safety, public peace and health of citizens, it differs in the variety of forms of the display. Otherwise speaking, hooliganism embraces the large circle of противоправных actions - from a bad language, unprintable expressions to infliction of heavy bodily harms and murder of people from hooligan motives, damages of communication and transport, arson of building means.

A study of face of criminal is one of important actions of workers of law enforcement authorities, that in future provides the removal of reasons and terms of committing crime, their relapses and others like that. Information about the face of criminal as allow to distinguish those data, that is needed for organization of the most effective search of person that committed crime, the element of criminalistics description of hooliganism, and in future is her exposure. On the whole, a face of criminal is a wide concept, that includes for itself essence of person, complex of signs that characterize her, her the moral and spiritual world in co-operating with social and individual vital terms that in a that or other degree influenced on the commission of crime.

It is needed to mark that our research is the complex going near the study of face of hooligan through the prism of study of different opinions of scientists and empiric material. Also it should be noted that the face of criminal, what doing hooligan actions, some changed in connection with different social, political and economic transformations in society of the last decades.

Because, in the presented article face of criminal as an element of criminalistics description is examined by us through socialdemographic information. In addition, given the scientific article has a corresponding structure, characterized successive and by logical presentation of information, correct quoting of the used literature.

Key words: hooliganism, public order, criminalistic characteristic, personality of the criminal, sanity.

Вивчення особи злочинця є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, їх рецидивів тощо.

Відомості про особу злочинця як елементу криміналістичної характеристики хуліганства дозволяють виділити ті дані, що потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття. Загалом, особа злочинця – це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

Дослідженням особи злочинця займалися такі науковці, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, О.В. Кузьменко, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Р.М. Мельник, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. В справах про хуліганство її вивчали М.С. Бушкевич, В.П. Власов, Б.С. Волков, О.О. Ковалкин, Д.П. Котов, Л.О. Кузнецова, В.В. Налуцишин, С.А. Шалгунова та інші. Але в їх роботах особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики хуліганства тільки згадувалась, а докладно досліджувалась лише з кримінально-правової та кримінологічної точки зору. Потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до вивчення особи хулігана через призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу. Також слід зазначити, що особа злочинця, який вчинює хуліганські дії, дещо змінилася у зв'язку з різними соціальними, політичними та економічними трансформаціями в суспільстві останніх десятиліть.

Метою даної статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики хуліганства, а також визначення її зв'язків з іншими елементами.

Для вирішення зазначеної мети, автором поставлені такі завдання:

- 1) дослідивши особу хулігана на основі думок науковців та емпіричного матеріалу, створити її типовий портрет;
- 2) визначити взаємозв'язки особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики хуліганства.

До ХХ століття погляди на особу злочинця, про що доречно наголошує С.А. Шалгунова, були різноманітними. На ранніх етапах розвитку суспільства дослідники пояснювали причини вчинення злочинних діянь впливом на особу чогось божественного або диявольського, впливом психічних відхилень та соціуму [11, 163]. У той же час потрібно розуміти, що специфічні риси, що характеризують особу злочинця, знаходять своє виявлення передусім у його поведінці, що передуює вчиненню злочину. Ці риси, про що доречно зазначає Б.С. Волков, зазвичай полягають у ставленні до праці, навчання, своїх обов'язків, суспільства, колективу, інших осіб, виявляється при поведінці в сім'ї, побуті тощо [5, 15]. Що ж до рис, які характеризують особу злочинця, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо їх кількості та змісту.

Зміст особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики полягає в розгляді людини як певної системи, властивості та ознаки якої знаходять відображення в навколишньому середовищі та використовуються під час розслідування. До таких властивостей людини М.В. Салтевський відносив фізичні, біологічні та соціальні [8, 422]. У свою чергу, В.Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [12, 258].

На підставі вищевикладеного вважаємо, що дані про особу, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, передбачене ст.296 КК України, складаються з таких властивостей: 1) біологічні та фізичні; 2) соціально-демографічні; 3) моральні; 4) психологічні.

Фізичні та біологічні властивості особи злочинця, що вчинила хуліганство, мають значення в слідчій ситуації, коли особа зникла з місця події. Адже в даний момент на перший план виходять такі відомості як ознаки зовнішності та одягу злочинця; його функціональні ознаки (хода, міміка, жести тощо); тембр голосу та ін. Однак не завжди можна визначити залежність між певними фізичними (наприклад, статурою) або біологічними (наприклад, голосом) властивостями та особою, яка вчинює злочини зазначеної категорії. Дійсно, іноді злочинцю для вчинення хуліганства потрібно мати відповідну фізичну силу (наприклад, при нанесенні тілесних ушкоджень або знищення майна в кафе) чи володіти певними біологічними ознаками. Разом із тим, не можна однозначно назвати дані ознаки постійними.

У зв'язку з цим особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики нами розглядається через соціально-демографічні відомості. Спочатку розглянемо статеву приналежність особи.

Проведеним дослідженням з'ясовано, що чоловіки вчинили хуліганство в 99% випадків. Дане дослідження базувалося на вивченні кримінальних справ, кваліфікованих за ст.296 КК України, в архівах судів Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської та Кіровоградської областей.

Виходячи з вищезазначеного, при виявленні діяння, що може бути кваліфіковане за ст.296 КК України, дані щодо статевої приналежності осіб злочинців можуть бути використані працівниками органів внутрішніх справ. Одразу можна зробити припущення про причетність до вчинення хуліганства особи чоловічої статі, якщо не буде достовірних відомостей про причетність до нього жінки.

Вік, із досягненням якого можлива кримінальна відповідальність за хуліганство, чітко визначено в законі. Вікова характеристика особи злочинця має важливе значення і в криміналістичному аспекті. Це пояснюється тим, що різні вікові групи осіб, які вчиняють досліджуваний злочин, не є однаковими. Такий висновок підтверджено результатами нашого дослідження.

Розглядаючи вік особи злочинця, зазначимо, що вивчення кримінальних справ за ст.296 КК України надало підставу зробити висновок, що хуліганство вчиняють в основному особи віком від 18 до 30 років (68%), від 14 до 18 років – 11 % засуджених, від 30 до 40 років вчинено 15% випадків хуліганства. У свою чергу, особи віком 40 років та старші вчинювали таке діяння в 6% випадків. Тобто вчинюються хуліганські дії особами різного віку, але співвідношення вікових груп є різним.

Характерна особливість, властива віковим групам від 30 років і старше, полягає в тому, що на цей вік припадає переважна більшість випадків так званого побутового хуліганства. Проте більш за все непокоїть так зване підліткове хуліганство.

Як переконливо свідчать факти, сприятливі умови для хуліганської діяльності підлітків нерідко створюють байдуже ставлення з боку громадськості, іноді мовчазне заохочування „підліткового бешкетництва”, часом позиція невтручання, яку займають офіційні особи або окремі громадяни. Далеко не завжди належним чином поведуться також і потерпілі особи, стосовно яких правопорушники чинять хуліганські дії, іноді їхня поведінка буває провокуючою, що сприяє вчиненню злочину [6, 33-34]. При проведенні футбольних матчів дана вікова категорія має бути під пильним наглядом працівників правоохоронних органів чи «стюардів», які здійснюють охорону громадського порядку на стадіонах, адже підлітки більше за всіх піддаються впливу з боку оточуючих. Водночас насильство, що здійснюється стосовно них, робить їх більш жорстокими.

Важливою є така характеристика особи злочинця, як рівень освіченості. На наш погляд, він впливає на її життєдіяльність, розуміння наслідків своїх вчинків, кількість агресії і негативних проявів. Особи, що вчинюють хуліганські дії, на думку Л.В. Сердюка та А.Т. Тімербаєва, у більшості своїй мають середню або середню спеціальну освіту [10, 63]. Проведеним нами дослідженням встановлено такі дані: неповну середню мають 8% злочинців; середню – 16%; середню спеціальну - 33%; незакінчену вищу – 29%; вищу – 14%.

Різниця між результатами дослідження зазначених вчених та нашими пояснюється різними часовими показниками, оскільки їхні дослідження були проведені наприкінці 1980-х рр. На сьогодні ж велика кількість вищих навчальних закладів зумовлює значні маси студентів, та не всі вони їх закінчують. Незважаючи на це, вищезазначені дані є зрозумілими. Так, неповна середня освіта передбачає вчинення злочину здебільшого підлітками. Оскільки середня освіта є найбільш поширеною в Україні, то й відсоток підлітків, що вчинили хуліганські дії, є високим.

Звичайно, не можна оминати увагою і вид діяльності злочинця. Адже його зайнятість, професійна надійність, графік роботи може впливати на вчинення досліджуваної категорії злочинів. За результатами вивчення кримінальних справ, розподіл кількості вчинених злочинів залежно від роду діяльності має такий вигляд: особи без постійного місця роботи складають: 48% від загальної кількості злочинців; працюючі – 17%; учні (студенти) – 35%.

На особу злочинця також впливає наявність сімейних відносин, тому нами було проаналізовано дану характеристику. Вивченням кримінальних справ, порушених за ст.296 КК України, встановлено, що одружені особи вчиняли хуліганські дії лише у 23% випадків. При цьому більшість випадків вчинення хуліганства одруженими особами належать до побутових.

Також потрібно розглянути питання осудності особи злочинця. Вивченням кримінальних справ встановлено, що на обліку у психоневрологічному диспансері перебувало 7 % злочинців, а в наркологічному – 9 %. Продовжуючи дослідження в даному напрямку, не можна оминати стан, в якому знаходилась особа злочинця на момент вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Кримінальний кодекс України в ч.1 ст.14 визнає осудними осіб, які вчиняють злочин у стані сп'яніння. Більше того, вчинення злочину особою, яка перебуває в стані сп'яніння, є обставиною, що обтяжує відповідальність [3]. Взагалі ж стан сп'яніння зумовлює нестриманість у діях особи, її розв'язність та необачність.

Проведене дослідження беззаперечно свідчить, що стан сп'яніння має місце в переважній більшості випадків вчинення хуліганства. Аналіз кримінальних справ дозволив встановити, що 82% осіб, засуджених за хуліганство, вчинили цей злочин у стані сп'яніння. У свою чергу, М.В. Салтевський взагалі визначав особу хулігана як «...охочого до спиртних напоїв» [9, 20]. Отже, боротьба з пияцтвом є одним із найбільш важливих засобів профілактики суспільно-небезпечного діяння, що передбачене ст.296 КК України.

Ще однією обставиною, яку потрібно з'ясувати при вивченні особи хулігана, є наявність попередньої судимості. Взагалі, хуліганство можна вважати «першим класом» для злочинців. Оскільки в багатьох випадках злочинці, засуджені за хуліганство, після звільнення знову вчиняють суспільно-небезпечні діяння, зазвичай набагато тяжчі. З цього приводу Б.С. Волков у своїй роботі доречно зазначав, що рівень рецидивістів серед засуджених за хуліганство досить високий [5, 145]. У той же час виділення кваліфікуючих ознак хуліганства, на що доречно наголошує Л.О. Кузнецова, не повинно бути пов'язане з особливим статусом особи (наявність судимості) [4, 144].

Вивченням кримінальних справ встановлено, що особи, які вчинили хуліганство, були раніше засудженими в 34 % від загальної кількості. Цікавим є той факт, що із засуджених 14% відбували покарання за вчинення злочину, передбаченого ст.296 КК України. Отже, перевірка по обліках осіб, раніше засуджених за хуліганство, може бути достатньо ефективною. Крім того, у рецидивності даного злочину полягає одна з його найнебезпечніших сторін, оскільки кожного наступного разу особа вчинюватиме його зі ще більшою жорстокістю.

Також потрібно згадати і про умисел при вчиненні особою хуліганських дій. Його утворення в даних справах, як доречно зазначає В.П. Власов, може залежати від особливостей ситуації на місці події, можливих приводів до реалізації злочинного діяння у вигляді, наприклад, тих чи інших недоліків в охороні громадського порядку в даний час і в даному місці, особливостей поведінки винного, потерпілого чи інших осіб у даній ситуації тощо [1, 136]. Тобто потрібно мати на увазі також можливість лінії «зворотного зв'язку».

Розглядаючи мотиви вчинення хуліганських дій, слід зазначити, що, незважаючи на всю свою складність, про що доречно зазначають О.О. Ковалкін та Д.П. Котов, вони завжди характеризуються прагненням виявити явну неповагу до суспільства, до законів, правил поведінки, а також до особистісних рис громадян [2, 42]. Це прагнення реалізується шляхом вчинення дій, що грубо порушують громадський порядок. Воно може характеризуватись комплексом низьких спонукань у вигляді прагнення протиставити себе суспільству, проявити грубу силу, п'яну хвацькість, пустощі тощо.

У процесі вчинення злочину, який почався з мотивів особистого характеру (помста, ревності тощо), останні можуть перейти в мотив явної неповаги до суспільства. Тим самим діяння можуть перетворитись із посягання на особу в злочин проти громадського порядку – хуліганство. Відсутність у вчиненому мотиві явної неповаги до суспільства свідчить і про відсутність хуліганства, хоча дії винного тією чи іншою мірою порушували громадський порядок. Ігнорування стримуючих факторів також має велике значення (наприклад, урочисті збори, лекція в вузівській аудиторії, демонстрація кінофільму в переповненій залі). Покарання за вчинення хуліганства, як зазначає В. Налуцишин, є наслідком кримінальної відповідальності

особи, яка вчинила цей злочин, і визначено санкціями ч.1-4 ст.296 КК [7, 99]. Мотиви вчинення хуліганських дій більш докладно будуть досліджені при розгляді обставин, що підлягають доказуванню.

У свою чергу, певний інтерес становить залежність між мотивами хуліганських дій, віком злочинців, часом та місцем їх вчинення. Аналізуючи дані нашого дослідження, було зроблено висновок, що в 34% випадків мотивами хуліганства були бажання продемонструвати свою силу, групову солідарність чи просто бешкетництво. Через ці мотиви хуліганство здебільшого вчинювалось на вулицях та в парках особами віком від 18 до 30 років у вечірній час. Під час проведення футбольних матчів найбільш типовими мотивами є емоційна розрядка, протиставлення себе фанатам іншої команди, захист інтересів власної команди. В основному дані злочини вчинювались особами віком 14-30 років, як правило, з 18 до 24 години. Після проведення футбольних матчів визначена категорія осіб може вчиняти дії, передбачені ст. 296 КК України на вулицях, у громадському транспорті тощо.

Досліджуючи кількісні показники, як зазначав М.В. Салтевський, можна створити криміналістичний «портрет» особи хулігана, характерний для певного проміжку часу [9, 20]. Тобто це буде певна модель, яку можна використовувати для планування розшуку злочинця, проведення профілактичної роботи та розслідування взагалі.

Завершуючи розгляд особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики, з отриманих у процесі дослідження даних ми і спробуємо створити «портрет» ймовірного злочинця, який вчиняє діяння, відповідальність за яке передбачена ст.296 КК України.

Хуліганство переважно вчиняють одноособово осудні особи чоловічої статі віком від 14 до 30 років, з наявною в них середньою або середньою спеціальною освітою, без постійного місця роботи, можуть перебувати в стані алкогольного сп'яніння, здебільшого проживають у районі вчинення хуліганських дій, можуть бути раніше засудженими, характеризуються комплексом низьких спонукань у вигляді прагнення протиставити себе суспільству, проявити грубу силу, п'яну хвацькість, пустощі.

Такий криміналістичний «портрет» особи хулігана не можна вважати ідеальним. Та в будь-якому випадку він надає можливість висунути певні версії та здійснювати розшук особи, що зникла з місця події. У подальшому особа злочинця буде досліджуватися в напрямку більш детального визначення її кількісно-якісних зв'язків з іншими елементами криміналістичної характеристики хуліганства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В.П. Мотивы, цели и умысел при совершении хулиганских действий / В.П. Власов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1975. – Вып. 3. – С. 120-137.
2. Ковалкин А.А. Мотивы хулиганства / А.А. Ковалкин, Д.П. Котов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1973. – Вып. 18. – С. 38-46.
3. Кримінальний кодекс України від 2001 року. – К.: Вид. ЦУЛ, 2012. – 166 с.
4. Кузнецова Л.О. Визначення ознак суб'єкта хуліганства за законодавством окремих зарубіжних країн / Л.О. Кузнецова // Право і суспільство. – 2010. – №5. – С. 141-144.
5. Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / под ред. Б.С. Волкова. – Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1972. – 187 с.
6. Методика збору первинних матеріалів за фактами порушень громадського порядку, що можуть бути кваліфіковані як хуліганство: методичні рекомендації / [Макаренко Є.І., Єфімов М.М., Статіва І.І., Терещенко А.І., Чуріков Д.С.]. – Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 72 с.
7. Налуцишин В. Призначення покарання за вчинення хуліганства / В. Налуцишин // Право України. – 2005. – №12. – С. 97-100.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
9. Салтевский М.В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и

- типичных следственных ситуациях / М.В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 25. – Киев. – 1982. – С. 13-21.
10. Сердюк Л.В. Расследование хулиганства и его профилактика: учебное пособие / Л.В. Сердюк, А.Т. Тимербаев. – Хабаровск.: ХВШ МВД СССР, 1989. – 76 с.
  11. Шалгунова С.А. Особа злочинця за уявленнями дореволюційних вітчизняних юристів: антропологічна та соціологічна школи / С.А. Шалгунова // Право і суспільство. – 2011. – №6. – С. 157-164.
  12. Шепитько В.Ю. Криминалистика: курс лекцій. – Изд-е 2, перераб. и доп. / В.Ю. Шепитько. – Х.: ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.